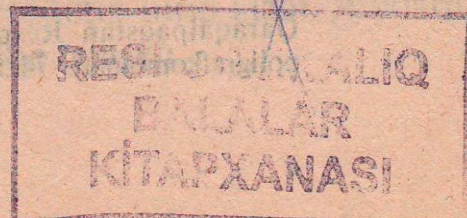

QARA ATLI BALA

QARAQALPAQ XALIQ ERTEKLERI

NO'KİS
«QARAQALPAQSTAN»
2003

ALTIN KESE

Buring'ı o'tken waqıtta bir bay bolıptı. Baydın' u'sh balası, u'sh qızı bolg'an. Bay u'lken balasın shaqırıp alıp:

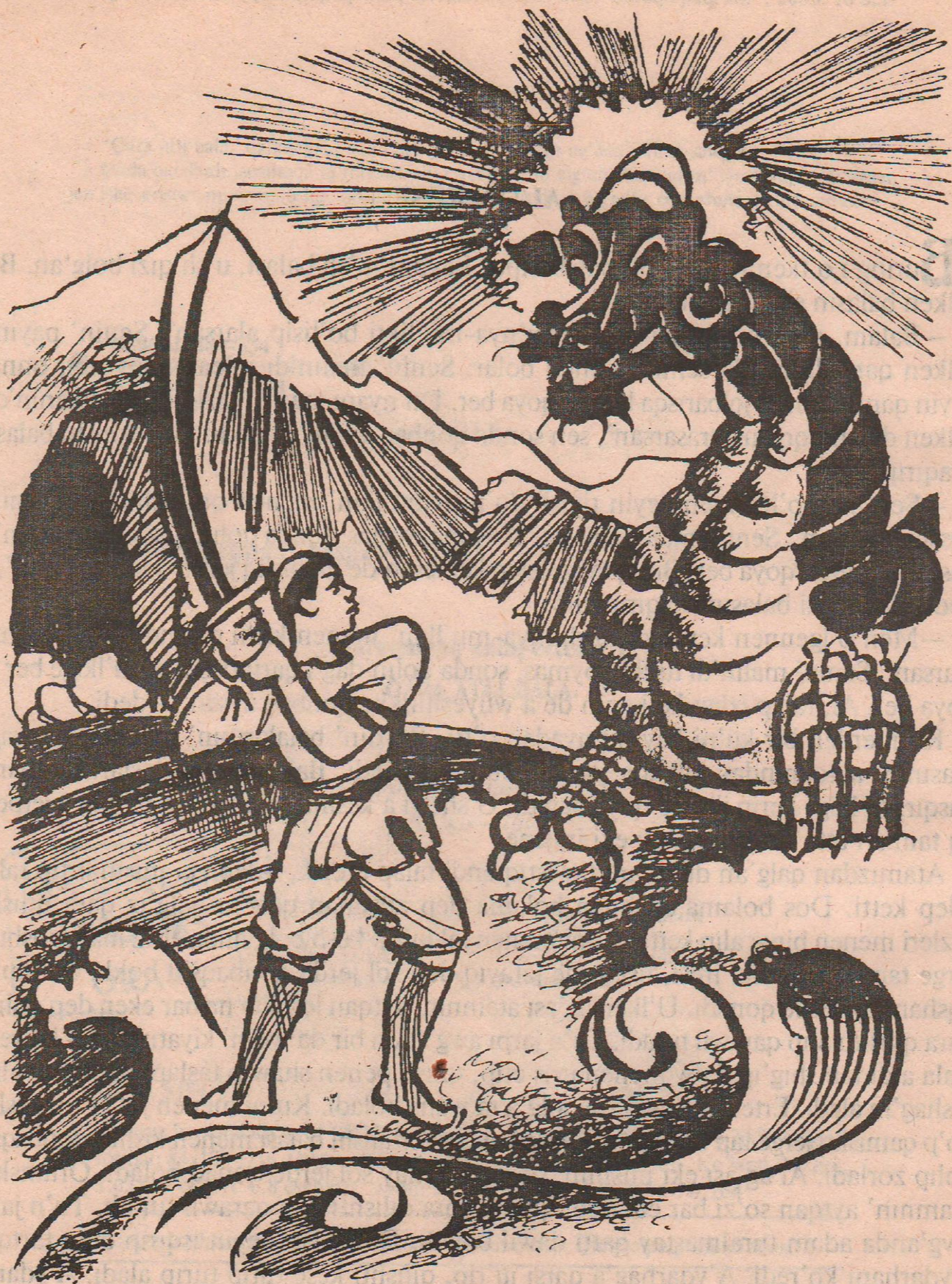
—Balam, men o'lgennen keyin du'nya-mu'likti bo'lisip alarsan'. Senin' payın'a u'lken qarındasın' da senin' menen bolar. Senin' malın'dı jolbarıs qoymas, onnan keyin qarındasın'dı jolbarısqa ber de qoya ber. Du'nyanı tawısıp talap islep ketkenin'de, u'lken dalan'lıqqa ushırasarsan', sen sonda qonbag'aysan',—dedi. Bay ekinshi balasın shaqırıp alıp:

—Sen men o'lgennen keyin tiyisli du'nya-mu'lkin' menen ortanshı qarındasın'a basshı bolarsan'. Senin' malın'a qasqır shawıp qoymas, sonda qolın'dag'ı qarındasın'dı qasqır'a berde qoya ber. Biraq talap izlep ketkenin'de qamıslıq jerde qonbag'aysan',—dedi. Bay kishi balasın shaqırıp alıp:

—Men o'lgennen keyin paylı du'nya-mu'lkin' menen kishi qarındasın'dı qasın'a alarsan'. Senin' malın'dı tu'lki qoymas, sonda qolın'dag'ı qarındasın'dı tu'lkige ber de qoya ber. Al, talap izlep ketkenin'de a'wliyeshilikke qonbag'aysan',—dedi.

Ku'nlerden bir ku'ni bay du'nyadan o'tti. Baydın' balalarının' mallarına bayag'ı atasının' aytqanınday jolbarıs, qasqır, tu'lki shabadı. Balalar qarındasların jolbarıs, qasqır, tu'lkige berip jiberip qoya beredi. U'shewi a'kesinin' du'nyasın bir jılg'a jetpey-aq tamam etti. U'lken ag'ası eki inisine:

Atamızdan qalg'an du'nyanı tawısıq endi talap eteyik,—dep eki inisin ertip talap izlep ketti. Dos bolama, dushpan bolama dep atasınan qalg'an jalg'ız qara qılıstı o'zleri menen birge alıp ketti. Tu'ni menen jol ju'rip kesh bolg'anda elsiz maydanshılıq jerge tap boladı. Eki inisi, usı jerde jatayıq dep sol jerde qonbaqshı boldı. Sol ku'ni aqsham sol jerde qonadı. U'lken ag'ası atamnın' aytqan jerinde ne bar eken dep qolına qara qılıstı alıp qarawıl turadı. Tu'n jarıp awg'anda bir da'wdin' kiyatırğ'anın ko'redi. Bala aldınan shıg'ıp da'w menen uris etip, qılısh penen shawıp taslap, da'wdin' altın pıshag'ın aladı. Erten'ine tan' atıp jolg'a ra'wana boladı. Ku'ni menen jol ju'rip keshte ko'p qamıslıq jerge tap boladı. Sol jerde baydın' ortanshı balası menen kishisi qonbaqshı bolıp zorladı. Al ag'ası eki inisinin' so'zin qıymay sol jerde qonaq boladı. Ortanshısı atamnın' aytqan so'zi bar edi dep, qolına qara qılıstı alıp qarawıl turadı. Tu'n jarıp awg'anda adam turalmastay qattı dawıl boladı. Dawıldan keyin ısıqırıp dem tartqan a'ydarhanı ko'redi. A'ydarhag'a qarsı ju'rip, qılıstı kese tutıp turıp aladı. A'ydarha qaq bo'linip, a'ydarhanın' sırtqı qayısın soyıp alıp, beline buwadı.

Sonın' menen tan' atıp ju'rip ketti. Ku'ni menen jol ju'rip, u'lken a'wliyeshilikke tap boladı. Kishkene inisi a'wliyeshilikte jatpayıq degende eki ag'ası zorlıq etip sol jerde qonatug'ın boladı. Atamızdın' aytqanı bar edi dep kishi inisi qılıstı qolına alıp, qarawıl boladı. Tu'n jarıp awg'anda a'wliye jaqqa qarap tursa, jiltıdag'an ottı ko'redi. Bul ne ot eken, xabar alayın dep barsa, bir tigiwli turg'an u'ydi ko'redi. İshkerige kirip barsa, u'sh qızdın' uyqılap atırg'anın ko'redi. Altın kese, altın shaynek, samawrında shay qaynap turg'anın sezedi. Bala qızlardın' uyqısın buzbayaq qoyayın, mınaw belgi bolsın dep altın keseni aldı da qoynına saldı. Sonın' menen tan' atıp, jol ju'rip ketti. U'shewi ketip baratırsa, bir tu'yenin' izin ko'redi. Sonda turıp u'lken ag'ası:

—Mına tu'yenin' gu'rek tisi ketik qusaydı,—dedi. Birazıraq ju'rgennen keyin ortanshısı ayttı:

—Bul tu'yenin' on' ko'zi soqır qusaydı,—dedi. Ja'ne birazıraq jol ju'rgennen keyin kishkentay inisi ayttı:

—Bul tu'yenin' bir jag'ına qaq artıptı, bir jag'ına pal artıptı, al u'stine ju'kli qatın minipti,—dedi. Birazıraq jol ju'rgennen keyin izinen bir atlı kisi jetip keledi.

Joq joyıtqan adam edim, tu'ye ko'rdin'iz be?—dedi.

U'lken ag'ası turıp:

—Tu'yen'nin' gu'rek tisi ketikpedi?—dep soradı.

—Awa, ketik edi,—deпти tu'yenin' iyesi. Ortanshı inisi turıp:

—Tu'yen'nin' on' ko'zi soqırma edi?—dedi.

—Awa soqır edi,—dedi. Kishkene inisi:

—Tu'yenin' bir jag'ına qaq artqan, bir jag'ına pal artqan ba edi?— deydi, joq joyıtqan adam:

—Tap o'zi, urım sizler ekensizler,—dep u'shewin patshag'a alıp keldi.

Tu'ye joytqan patshanın' aldına kelip:

—Men tu'ye joytqan edim, mına adamlar tu'yemnın' tu'r-tu'sin aytadı, biraq tu'yemdi bermeydi,—deydi. Patsha turıp:

—Tu'yesin ko'rdin'ler me?—dedi.

—Joq, taqsır, tu'yesin ko'rgenimiz joq, tek izin ko'rdik,—dedi.

—İzin ko'rsen'iz tu'r-tu'sin bilgenimiz mınaw edi: Tu'ye ketip baratırg'anda jol boyındag'ı jantaqtın' eki shetin qalpıp, ortası qalg'an eken, sonnan son' gu'rek tisi ketik eken dep oyladım,—dedi... Ortanshı inisi:

—Tu'ye joldın' shep jag'ın otlap on' jag'ın otlamag'an, sol ushın on' ko'zi soqır eken dep oyladım,— dedi. Kishkentay inisi:

—Bir jerlerge barg'anda tu'yeni sho'giripti. Sho'girgen jerinde shıbın u'ymelep atırg'anın ko'rdim. U'stine mingen adam maydang'a shıqqanda qolın tayang'anın ko'rip, bir jag'ına qaq artqan, bir jag'ına pal artqan, u'stindegi ju'kli qatın eken dep oyladım. Basqa hesh zat ko'rgenimiz joq taqsır,—dedi. Patsha wa'zirge im qaqtı. Wa'zir ketti de bir qırmanın' u'stine to'n'kerilgen keseni a'keldi «Sizler sınshıl bolsan'ız usı kesenin' astında ne bar?—dep soradı. U'lkeni turıp ayttı:

—Kesenin' astında domalaq zat bar,—dedi. Ortanshısı ayttı:

—Domalaqta bolsa qara eken,—dedi. Kishkentayı turıp:—O'zi domalaq bolsa, o'zi qara bolsa a'njir shıg'ar,—dedi. Kesenı ko'terıp qarasa aytqanıday a'njir eken. Patsha tu'ye iyesin quwıp jiberıp u'shewin sol ku'n aqsham miyman aladı. Miyman alıp, u'stine ot jaqqısh qoyıp, bular ne so'ylesedi eken dep ot jaqqıshqa qattı tapsırıp jiberedi. Bulardın' u'stine barıp, patsha da so'ylesip otırıp ketti. Patsha ketkennen keyin u'lkeni turıp ayttı:

—Patsha nanbaydın' balası eken,—dedi. Ortanshısı ayttı:

Bergen sharabı adamnan ba'r alg'an eken,—dedi. Kishkentay inisi:

—Jegen etimiz iyttten ba'r alg'an eken,—dedi. Ot jaqqısh maydang'a shıg'ıp ketken qusap, patshag'a bulardın' so'ylesken so'zin ayttı. Patsha qolına qılıshın alıp sheshesine bardı.

—Qa'ne men kimnin' balasıman?—dedi.

—Shırag'ım o'zımnın' balamsan',—dedi.

—Joq shının'dı ayt, bolmasa shawıp taslayman!—dedi. Sheshesi qorıqqaninan:

—Shınımdı aytsam, men patshanın' hayalı edim, men o'mirimde ul tuwmadım. Mina qon'sı nanbaydın' hayalı da ju'kli boldı, men de ju'kli boldım. Bul hayal menin' qıyametlik dostım edi. Ol qızg'a zar edi. Ekewimiz tuwmastan burın sırlasıp, ol ul tuwsa mag'an bermekshi boldı, men qız tuwsam og'an bermekshi boldım. Aytqanımday men qız tuwdım, ol ul tuwdı. Ekewimiz almastıq. Senin' nanbaydın' balası ekenin' ıras shırag'ım,—dedi. Bunnan shıg'ıp patsha sharab satıwshıg'a bardı.

—Qa'ne, sen sharabın'a adam qostın' ba?!—dedi.

—Joq adam qosadı degen ne, minaw biyday, minaw jiyde, usılardan isledim,—dedi.

—Joq shının'dı aytpasan' shawıp o'ltiremen,—dedi. Sharap satıwshı:

—Shınımdı aytayın taqsır. Usı jerge bir adam kelip, sharap iship jarılıp o'ldi. Sol adamdı mina boshkanın' astına ko'mip edim, sonnan ba'r alg'an bolmasa qosqanımdı joq—dedi. Patsha bunnan ketip, qozını bergen jerge bardı. Barıp:

—Qa'ne, senin' qozın' neden bina' bolg'an?—dedi. Sonda qozının' iyesi:

—Joq o'zımnın' qoyımnın' balası,—dedi. Patsha qa'ha'rlenip:

—Shının'dı aytpasan' shawıp taslayman!—dedi. Ol adam qorıqqaninan:

—Taqdır, shınımdı aytsam sol qozımnın' anası tuwıwdan o'ldi. Sol ku'ni mina qanshıg'ım da ku'shikledi, jas qozı sho'p jey almaytug'ın bolg'an son' o'lip qalar dep qanshıg'ıma emizip edim, basqa hesh na'rse joq,—dedi. Patsha bu'yerden qayıp miymanlardın' u'stine kirdi.

—Qa'ne, miymanlar, menin' nanbaydın' balası ekenimdi qaydan bildin'izler,—dedi.

—Senin' nanbaydın' balası ekenligin'di sezgenimiz, eki sho'rekti bir bu'klep awzın'a tıqtın'da qoydın'. Bizler bir-birlep tisleyemiz. Sonın' ushın seni nanbaydın' balası dep aytqanımnın' sebebi sol,—dedi.

—İshken sharabın'nın' adamnan ba'r alg'anın qaydan bildin'?—dedi.

Ortanshısı ayttı:

—Sharapti iship bolg'annan keyin ishim uli way-way bolip ketti, sol sebepten adamnan ba'r alg'an dep oyladim,—dedi.

—Sen jegen qozinin' iytten bina' bolg'anin qaydan bildin'?—dedi, patsha en' kishkenesine.

—Tamaqti jep bolg'annan keyin ishim uli ırıldı bolip ketti. Sol sebepten iytten bolg'an dep oyladim,—dedi bala. Patsha:

—So'zlerin'iz duris, nag'iz ko'zi ashıq ekensiz,—dedi. Sol ku'ni so'yerde miyman bolaman dep patsha solar menen birge boladı. Tu'n jarpı awg'anda kishkentay inisi oyanıp qarasa, qattı dawıl bolıp tur eken. Kishkentay inisi qolına qılıştı alıp juwırıp shıqsa, dawıl bolıp turg'an a'ydarhanın' demi eken. Bala a'ydarhanı ten' bo'lip taslaydı. Bunnan keyin qılıştı qınapqa salayın dep atırg'anda qılısh shın'g'ir etip ses beredi. Sol waqıtta patsha oyanıp ketip, meni shabayın dep atırsan' dep balanın' qolınan ta'pberip uslap aladı.

—Joq taqsır, sizdi o'ltireyin dep atırg'anım joq. Dem tartıp turg'an a'ydarhanı shawıp keldim,—dedi. Patsha balanın' so'zine inanbadı. Sonın' menen tan' atıp patsha dalag'a shıqsa bir a'ydarhanın' o'lip atırg'anın ko'redi. Patsha bulardın' ıras aytqanın bilip, miymanlardı arza qanag'a aparıp, ne awhallar ushırasqanın soradı. Sonda u'lken ag'ası atasının' o'ler aldında aytqan so'zin aytıp da'wdi o'ltirip alg'an pıshag'ın patshanın' aldına qoydı. Ortanshısı atasının' o'lerdegi qamıslı jerde jatpa degen so'zin aytıp, jolda a'ydarhanı o'ltirgenin, sırtqı qayısın alıp beline orag'anın aytıp, qayıstı patshanın' aldına qoydı. Kishkentay inisi a'wliyeshilikke qong'anda u'sh qızg'a ushırasıp, olardın' altın kesesin urlap alg'anın aytıp, bul da altın keseni shıg'arıp patshanın' aldına qoydı.

—A'ne, sol u'sh qız usı patshanın' qızı edi. Adam balası ko'rmesin dep uzaqtag'ı a'wliyege qondırıp edi. Patsha qızların bulardın' ko'rgenin bilip u'sh qızın u'sh jigitke nekelep berdi.

U'shewine enshisin berip basqa shıg'ardı. Sonın' menen birge u'shewi o'z aldına talap isledi. Sonın' ishinde en' kishkene inisi asqan bay da'wletli boladı.

Bir ku'ni kishi bala—A'dil shıkarg'a shıg'ıp ju'rgende bir kempir tap boladı. Kempir «ulım joq, qızım joq, men bir ju'rgen biysharaman. Sen meni u'yin'e alıp barsan' otın' menen kirip, ku'lin' menen shıg'ayın, senin' o'le-o'lgenshe xızmetin'de bolayın dep jalinadı, A'dil kempirdi u'yine alıp keledi. A'dildin' hayalı aqıllı nashar edi. Ol kempirdin' u'yine kirip keliwinen-aq onın' erkek ekenin tanıydı.

—A'dil, sen usı kempirdi jaman a'keldin'-aw, bul kempir emes, erkek adamg'oy,—deydi. A'dil hayalının' so'zine qulaq aspay:

—Ne o'zin'nin' aytıp otırg'anın' kempir de erkek adam bola ma eken,—dep keyip taslaydı. Sonın' menen kempir A'dildin' u'yinde bolıp, otı menen kirip, ku'li menen shıg'ıp ju're berdi.

Bul kempir qızdın' aytqanınday u'sh qırlı ko'se degen adam edi. Qırlı ko'senin' u'sh ayaq atı bar edi, jer menen ju'rmey aspan menen ushar edi. Bir ku'ni u'sh qırlı ko'senin' kewline jamanlıq kirip, u'sh ayaq atın shaqırıp, A'dil uyqılap atırg'an waqıtta

qızdı attın' aldına alıp qashadı. A'dil azanda oyanıp qarasa, qasındag'ı hayalı da joq, u'yindegi kempiride joq ekenin ko'redi. A'dil hayran bolıp, bayag'ı hayalının' aytqanı esine tu'sip, kempir dep a'kelgeni erkek ekenin bileği. O'zinnin' tapqan ba'lem g'oy, bunı atlı izlemeyin, piyada izleyin dep, qa'lender kiyimin kiyip, hayalın izlep kete beredi. Neshshe ku'n jol ju'rip, bir awılg'a tap bolsa, bir top bala ayırılıp shıg'ıp, «haw menin' dayım kiyatır g'oy» dep aldına tu'sip kete beredi. A'dil de bul ne qılg'an menin' jiyenim dep balanın' izinen ju're beredi. Bala ju'rip otırıp, bir u'ye kiredi. A'dil de izinen kiredi. Kirse bayag'ı jolbarısqa bergen apasın ko'rip jilasıp-sıqlasıp saw-salamat sorasadı. Ku'n batıp, imirt jabılg'anda A'dil jolbarıstın' in'ıranıp kirip kiyatırğ'anın ko'redi. Sol waqıtta apası jolbarıstın' aldına shıg'ıp:

—U'ye qonaq keldi, u'stin'degi kebin'di taslap kel! — deydi. Jolbarıs keyin shıg'ıp, u'stindegı kebin sheship bir jas jigit bolıp u'ye kirip keledi. Bir apamızdı jolbarısqa berdik desek, bul jolbarıs emes, bahadır jigit eken g'oy dep oylaydı A'dil. Sol ku'ni miyman bolıp, azanda u'y iyesi A'dilden jol bolsın soraydı. A'dil hayalın bir kempirdin' urlap ketkenin aytadı. Sonda jezdesi:

—Sol ku'ni men mina tawdın' u'stinen tu'sip kiyatırğ'anımda tu'n jarpı waqtı edi, sol waqıtta aspanda «A'dil-A'dil» dep ketip baratırğ'an birewdin' dawısı qulag'ıma kelip edi. Sol senin' hayalın' eken-aw. U'sh qırılı ko'se degen bar dep esitiwim bar edi, senin' hayalın'dı alıp baratırğ'an sol eken-aw. Endi qasqır jezden' bar, bir bolsa sol biler,—dedi.

A'dil erten'ine jolbarıs jezdesinen qasqır jezdesinin' jolın sorap kete berdi. Neshshe ku'n jol ju'rip bir awılg'a kelse, bir top balanın' oynap ju'rgenin ko'redi. Ko'p balanın' ishinen bir bala juwırıp shıg'ıp, «dayım kiyatır eken, apamnan su'yinshi sorayman» dep juwırıp u'yine qaray kete berdi. A'dil de balanın' izinen qalmay, bala kirgen u'ye bul da kirip baradı. Barsa, qasqırğ'a bergen ortanshı apasın ko'redi. Jilasıp-sıqlasıp, apaq-shapaq bolıp tabısıp atırğ'anının' u'stine ko'k sur shunaq qasqır jetip keledi. Hayalı:

—U'ye miyman keldi, u'stin'degi kebin'di taslap kel,—degende, qasqır u'stindegı kebin taslap, jas jigit qa'lpine kelip kirip keldi. Sa'lemlesip, tanısıp qonaqtı bir ku'n miyman aladı. Azanda A'dilden jol bolsın soradı. A'dil hayalın kempir bolıp kelip bir jigittin' alıp ketkenin ayttı.

—Sol ku'ni men taw basında ju'rgenimde «A'dil-A'dil» dep joqarıdan dawıs shıg'ıp edi, sol senin' hayalın' eken-aw. Ana tawdın' bawrayında u'sh qırılı ko'se bar degendi esitiwim bar edi, onda sol alıp ketken. Jolın'da tu'lki ku'yew balan' bar, sol adamnın' qa'yerde ekenin taqıq bileği, sen sonnan soray g'oy,—dedi.

Bir-eki mezgil jol ju'rgennen keyin A'dil ko'p keshikpey bir awılg'a gezlesti. Awıldı aralap ju'rse ko'p balanın' oynap atırğ'anının' u'stinen shıqtı. Sol balalardıń ishinen bir bala juwırıp kelip, dayı dep jabısa ketti. Bul da jiyenim dep, tanımasa da tanıg'anday bolıp, ma'gar bolsa, tu'lkige bergen qarındasımın' balası shıg'ar dep balanın' izine erdi. Bala o'z u'yine alıp bardı. Kirip barsa, qarındasının' otırğ'anın ko'rip, jılap-en'iresip, hal-jag'day sorasıp otırğ'anının' u'stine tisi irjiyıp tu'lki ku'yew balası jetip keldi.

—Shiq maydang'a, u'stin'degi kebin'di taslap kel, u'yge miyman keldi!—dedi qarindasi tu'lkige. Tu'лки dalag'a shig'ip ketip, kebin taslap bir suliw jigit bolip u'yge kirdi. Sol ku'ni miyman qilip, azanda jol bolsin soradi. A'dil tu'lkige basinan o'tkenin, qatının u'sh qirli ko'senin' alip ketkenin aytti. Tu'лки duwaqan jigit edi. O'zi alg'ır, epshil shaytan edi.

—Sol ku'ni men tu'nde dalag'a shiqqanımda joqaridan to'menlen'kirep «A'dil-A'dil» dep jerge tu'skendey boldi, sol senin' hayalin' eken-aw. Usı tawda neshshe jıldan kiyatırğ'an u'sh qirli ko'se degen bar. Onın' u'sh ayaq atı bar. Ol ushqan qustan ha'm ju'yirigirek. U'sh qirli ko'se qatti bahadır palwan jigit. İzin'e jetip alar da jelken'nen tutip alıp, aspang'a alıp shig'ar. Jerge taslap jiberip, qatının'di qaytıp alıp keter, barmayaq qoysan' qa'ytedi ag'a,—dedi.

—Joq barmasam bolmaydı, bir bariwg'a baraman,—dedi.

—Onda bir mın'g'a jaqın jılqım bar, qa'legenin'di uslap mın, qolın'a jaw-jarag'ın'di alıp, barsan' bara g'oy. Bir ta'wekel etsen' etc g'oy. Eger o'lsen' o'zim ja'rdem etermen,—dedi. Tu'лки ko'ldegi jılqısına aparıp, ko'p jılqının' ishinen A'dilge tan'lag'an atın uslap berdi.

A'dil atlanıp, tu'лки ku'yew balasın aldına salıp tawdı aralap kete beredi. Bir jerlerge barg'anda tu'лки:

—Al, ag'a men qaytaman. Usı tawdın' eteginde u'sh qirli ko'senin' u'yi bar, ol o'zi an'g'a ketken shig'ar. Bar da qatının'di alıp keyin qasha ber,—dedi. A'dil ku'yew balasının' aytqan jerine barıp, u'sh qirli ko'senin' u'yine bardı. Barsa hayalının' otırğ'anın ko'rip, qushaqlasıp ko'risip:

—Al endi keteyik, at alıp keldim,—dedi. Hayalı bunı maqul ko'rdi. A'dil hayalın artına mingestirip qashıp shıqtı.

U'sh qirli ko'se an' awlap ketken edi. Keshte an'nan kelse, u'yinde qatın joq ekenin ko'redi. Ko'se u'yine bir atlının' kelip ketken izin ko'redi. Ol A'dildin' kelip, hayalın alıp ketkenin sezedi. Bunnan keyin ko'se u'sh ayaq atına minip A'dildin' izinen quwıp ketti. Bir jerlerge kelgende A'dildin' izinen jetti. Ko'se A'dildi at u'stinen ko'terip alıp, joqarığ'a shig'arıp taslap jiberdi. Joqaridan tu'sken son' ne on'sın, A'dil tu'sken jerinde jan tapsırdı. U'sh qirli ko'se qatındı alıp u'yine baradı.

Tu'lkige tinishlıq barma, ana taw menen mına tawdı gezip ju'rgende bir o'likke tap boldı. O'likti jıynastırıp qurastırıp qarasa, A'dildin' tu'r-tu'sine usag'an. Tu'лки da'rriw duwanı oqıp, dem urıp, A'dildi o'z qa'ddine keltiredi.

—Aytpadımba ag'a, u'sh qirli ko'seden qatındı alıw qıyın dep, aytqanım keldi me,—dedi.

—Endi bariwdın' qanday jolı bar inim. Sen bolsan' jerdin' astın-u'stin qoymay ju'rsen', bir esabın sen tappasan',—dedi.

Qating'a piyadalap barıp, u'sh qirli ko'senin' u'sh ayaqlı attı kimnen, qayerden alg'anın sorag'aysan'. Sende sol attın' tuqımınan bir at tawıp alıp, sonnan son' hayalın'di alıp qashpasan', basqa ila'j joq,—dedi. Qatınına barıp. oylasıp-ken'esip, bar sumlıg'ın aytti.

Qatında maqul ko'redi. Bunnan keyin A'dil ketip bir tawdın' jirasına barip jasırinip jatip aladı. Keshte u'sh qırlı ko'se kelgennen keyin qatın oynap-ku'lip otirip:

—Sen bunday ju'yrik attı qaydan tapqansan'?—dep soradı. Ko'se hesh aytpadı. Qatın—arjaq-berjag'ına shıg'ıp aytpasına qoymadı.

—Sen g'oy qoymadın', aytayin endi. Men talap etip ju'rip u'sh ku'n tomar qopardım. U'sh tawdın' baslang'an jerinde bir do'n'gelek taw bar. Sol tawdın' u'stine tomardı u'yip u'sh ku'нге shekem o'rtedim. U'sh ku'nnen keyin taw eki ayrıldı. A'ne onnan keyin u'sh qoydı u'ytpe qılıp sol tawdın' jarig'ına kirip kettim. Tawdın' qarnında u'sh aq otaw bar eken, aldında qulınlı ala baytal baylawlı tur eken, qulının ala qashtım. To'rt iyt quwdı. U'sh u'ytpe qoyımdı u'sh iytke tasladım, al bir iytke berer hesh na'rsem bolmadı, qalg'an iyt ala qulinnın' bir ayag'ın julıp alıp qaldı. Sol sebepli u'sh ayaq at boldı,—dedi. Qatın attı qaydan alg'anın bilip aldı. U'sh qırlı ko'se atın minip azanda an'g'a ketti-aw degen waqıtta A'dil qatınına jetip kelip, attı qaydan alg'anın soradı. Qatın attı qaydan alg'anın birim-birim bayan etti. A'dil sol jerden g'irra keynine qaytıp, tu'lki ku'yew balasına kelip, attı qaydan alg'anın ayttı. Tu'lki ku'yew balası to'rt qoy beredi. A'dil to'rt qoydı aydap, bayag'ı tawg'a keldi. U'sh ku'n tomar qoparıp, u'sh ku'n tawdın' basında ot jaqtı. Bir waqıtları taw qaq jarıldı. A'dil to'rt qoydı u'ytpe qılıp tawdın' jirasına kirip ketti A'dil to'menge barsa, tigiwli turg'an to'rt aq otawdın' aldında baylawlı turg'an ala baytaldı ko'rđi. A'dil ala baytalg'a mindi de ala qashtı. Sol waqıtta to'rt iyt to'rt jag'ınan harlap shıg'a keldi. To'rt u'ytpe qoydı to'rt iytke tasladı. Endi ala baytalg'a shu'w dese, bir adım baspaydı. Bir qarako'rim jerge bir mezgilde zorg'a jetti. Qating'a kelip:

—Sizin' aytqanın'ız benen tapqan jılqımız minaw, haqqa ta'wekel etip, usı baytal menen bir qashıp ko'reyik,—dedi.

—Qashshaq qashayıq, u'sh ayaq ala attın' anası g'oy, jılqı da bolsa miyrimi tu'ser,—dep ekewi atqa mingesip qashtı.

U'sh qırlı ko'se an'nan kelse, u'yinde hayalı joq. A'dildin' tirilip kelip alıp ketkenin bileği. U'sh qırlı ko'se A'dildin' izinen quwa jo'neldi. A'dil adım-adım qashıp kiyatırsa, bir jerlerge kelgende ala baytal toqtap qalıp, aspang'a qaray gu'ldir-gu'ldir kisneydi. Sol waqıtta baytal izinen u'sh qırlı ko'senin' quwıp jetkenin, qulınının' jaqın kelgenin bilip kisnegen eken. Sol waqıtta aspanda kiyatırıp u'sh ayaq at ta kisneydi. Aqıllı janiwar anasının' sestin tanıp, u'sh qırlı ko'senin' ayag'ına awız salıp, jerge zın'ıp jiberedi. U'sh qırlı ko'se aspannan tu'sken son' ne on'sın, su'yegi ku'l-ku'l boladı. Bunnan keyin u'sh ayaq at aspannan a'ste-a'ste jerge tu'sip anasın taltayıp emip tura qaladı.

A'ne, A'dil o'limnen qutıldı. Ekewi ekewin minip, tu'lki ku'yew balasının' u'yine keledi. Sol ku'ni miyman bolıp, erten'ine juwap sorap eline qayttı. Tu'lki ku'yew balası ko'p altınlar berip jolg'a shıg'arıp saladı. A'dil sol ketisten qasqır jezdesinikine baradı. Bu'yerde ha'm bir aqsham miyman bolıp, bir batpan g'arejeti menen A'dildi shıg'arıp saladı. Ja'ne neshshe ku'n jol ju'rip jolbarıs jezdesinikine barıp, bir aqsham

miyman boladı. Erten'ine at ton sarpayı menen A'dildi jolg'a shıg'arıp saladı. A'dil neshshe ku'n jol ju'rip aman-esen eline quwıstı. Eline kelip, zawqı-sapasın su'rip, murat-maqsetine jetti.

QARA ATLI BALA

Buring'ı o'tken zamanda bir g'arri bolıptı. Onın' bir balası bolıptı. Ol o'zi batır, o'zi palwan, qaytpas qara da'w boladı, jası jigirmag'a keledi. Balanın' murnına jigitlik shamalı enip, o'zinin' boyına ılayıq yar izleydi. Ha'r jerlerge barıp o'zine miyasar yar taba almaydı.

A'ne, bir ku'ni bala uyqılap jatır edi, tu'sinde u'sh qızı bar patshanı ko'redi. Onın' en' kishkenesi ku'ta' sulıw, ko'rgen jannın' es-aqılın alatug'in bir periyzat eken. Bala og'an ashıq bolıp mashaqatlanıp atırg'anda oyanıp ketedi. Oyansa tu'si eken.

A'ne, bul qız jatsa tu'sinen, oyansa oyınan shıqpaydı. Sonın' jolında japa shegip sarg'aydı, qapalıq penen qaraydı, aqıl-huwshın alıp esten ayırıldı. Keyin bala atasına ko'rgenlerin aytıp, tilek bildirdi.

—Men sol qızdı tappag'an shelli kewilim qarar tabatug'in emes, sizler mag'an ruqsat berin', men sol qızdı izlep tawıp, baxtımdı sinayın, —dedi. Ata-anası baladan ayırılıp qalamız dep qa'wıplense de, balasının' ashıqlıq da'rtinen japa shekkeninen sarg'ayıp ketkenin ko'rip, haq pa'tiyasın berip, ruqsat etedi.

Bala ashıqlıq da'rtine tu'sip japadan jalg'ız jolg'a ra'wana boladı. Bir neshe ku'n jol ju'rip pıshıq murnı batpas tog'aylıqqa keledi. Bala harıp-sharshap dem alıp otırsa, tog'aydın' ortasında in'ırsıg'an jolbarıstın' sestin esitedi. Bul ne eken dep bala ayag'in an'lap basıp jaqınlap qarasa, ayag'ına jiydenin' sho'n'gesi kirip ju're almay azap shegip atırg'an jolbarıstı ko'redi. Bala jolbarıstı ayap juwırıp qasına baradı da, ayaqların sıypap, uwqalap o'ldim azar degende ayag'ınan sho'n'geni suwırıp aladı. Balanın' jolda jermen degen azg'antay sarı mayı bar edi, ko'yeginen jırtıp, sarı maydı jag'ıp, jolbarıstın' ayag'in tas qılıp orap tasladı. Bir neshe ku'nnen beri tınıshlıq ko'rmegen jolbarıs uyqılap tınısh taptı. Bala da sol jerde otırıp awqatlanıp dem aldı.

Jolbarıs uyqıdan oyansa, qasında bir adamnın' otırg'anın ko'rip, onın' jaqsılıq etkenin bildi. Ol bılay dedi:

—Siz mag'an jaqsılıq ettin'iz, men sizin' jaqsılıg'in'ızdı umıtpayman, siz menin' jelkemnen bir qısım jalımdı kesip alın'ız, tariqqanın' da usının' birewin tu'tetkeysiz, men tayın bolaman, menin' qolımnan keler jaqsılıg'im usı, —dedi de jolbarıs ko'zden g'ayıp boldı.

Bala bunı tu'si ekenin yamasa on'ı ekenin bilmey, —an'-tan' qalıp alg'a qarap ju'rip kete berdi. Bir neshe ku'n jol ju'rip, aqırında ju'riwge halı kelmey, bir jerge barıp jig'ıldı. Usı jerde bayag'ı jolbarıstın' berip ketken bir qısım jalı yadına tu'sip, birewin tu'tetip edi, jolbarıs «ne jumısın' bar» dep tayın boldı.

—Mag'an qarıw-jaraq, bir at, bir qus, bir tazı tayın qılın'ız!—dedi. Jolbarıs ha'mmesin tayın etti. Bala attı minip jaw-jaraqtı iynine ilip, qustı qolına qondırıp, tazını ertip jolg'a rawana boldı. Qus salıp, an' awlap izlegen qızdın' eline kelgenin de bilmey qaldı.

Bala atın toyındırıp, qusın jemlep jata beredi. Biraq qalag'a kiriwdin' esabın tabalmadı. A'ne, bala otırıp oy taptı.

«Qolımdag'ı qusımdı, astımdag'ı atımdı, qarıw-jaraqlarımdı joq qılmayın, taz kebine tu'sip qoyshı bolayın, so'ytip ha'melin tawıp qalag'a kireyin»,—dedi. So'ytti de jolbarısın' bir jalın tu'tetip edi, jolbarıs tayın boldı.

—O'zimnen xabar bolmag'ansha usı attı, jaw-jarag'ımdı tog'ayg'a aparıp, sırtınan qarawıllap ju're ber!—dedi. Jolbarıs maqul dedi. Bala basına taz kebin kiydi, u'stine alba-dulba shapan kiyip, samayı ag'arg'an bir quw taz boldı da qaldı. Oı zamanda ana qala menen mına qalag'a ka'rwın ju'riwshı edi, bala qoy aydag'an shopan boldı da sol ka'rwınlar menen birge qalag'a kirip ketti.

Bala qalanı aralap ju're berdi. Sol waqıt qawın pisiktin' waqtı eken. Bala so'ytip ju'rip patshanın' qawının bag'ıp otırg'an g'arrıg'a jolıqtı. Bala sol qawınshı g'arrının' qol balası bolıp ju're berdi.

Endigi ga'pti patshanın' qızınan esitin'. Patshanın' u'sh qızı bar edi. En' kishkene qızı aqıllı, ay dese awzı, ku'n dese ko'zi bar sulıw qız edi. Oı uyqılap jatıp tu's ko'rdi. Tu'sinde astında qara atı bar, u'stinde qarıw-jarag'ı, qolında qusı, izinde tazısı bar, o'zi jigırma bes jasında, tu'r-sımbatı kelisken bir jigitti ko'rip, sog'an ashıq boldı. Oyanıp ketse, tu'si eken. Tu'sinde ko'rgen jigitti ko'z aldında eleslep, qızdın' kewilinde ashıqlıq otı lawlap, sol jigittin' jolında ashıg'ıw zar boldı. Qız jigittin' bul elatqa kelip, qawınshı g'arrının' qasında ju'rgenin bilmeytug'in edi.

Bir ku'ni qız jigittin' tu'r-tu'sin aytıp, ko'shede bolsın, el arasında bolsın, qayda bolmasın mag'an tawıp a'kelip berin' dep qolına altın menen gu'mis berip, el arasına jansızda jiberedi, biraq hesh jerden tabalmay qaytıp keldi. Qızdın' ashıqlıq da'rti ku'nnen-ku'nge artıp, ju'zi zapıranday sarg'ayadı. Aqırında, eldegi qorrandozlar'g'a qorra taslatıp ta ko'rdi, olar:

—«Oı jigittin' hesh jaqta emes, o'zin'nin' oyaq-buyag'ın'da. Oı da sag'an ashıq bolıp, seni tu'sinde ko'rip, bir ko'riwge intizar bolıp ju'r eken. Oı o'zi bul jerdin' adamı emes, uzaq jerden kelgen eken, o'zi bahadır, xoshu'rey jigit eken. Usı ku'nleri u'stindegi kiyimlerin taslap, tu'r-tu'sin bildirney taz kebine tu'sip ju'r. Usı jigitti qawınshı g'arrın'nan bir sorap ko'r»—dedi. Qız usı so'zdi esitip, birew bolmasa birew ko'rip qoyar, o'zim anıqlap ko'reyin, dep qawınshı g'arrının' qasına bardı. Qawınshı babanın' qasında ka'li samayına tu'sken, en'sesi joqan qaray o'sken, ha'r ko'zleri botanın' ko'zindey bir mu'sindey jigitti ko'rdi. Qız tu'sinde ko'rgen qara atlı, saltanatlı jigittin' usı ekenin, o'zin sezdimew ushın taz-kebine tu'sip hiyle menen ju'rgenin bildi.

A'ne bir ku'ni patsha taqtında otır edi, qawın jegisi keldi. Ush qızın shaqırıp alıp:

—Balalarım, menin' qawın jegim keldi. Qawınshı atan'a barıp, bir-birden qawın alıp kelin'!—dedi. U'sh qız a'jep boladı dep, qawınshı babag'a barıp, patsha atasının' qawing'a jibergenin ayttı. Sol waqıtta bala qızlardı ko'rip, tu'sinde ko'rgen qızg'a kewli ketti.

Bala u'shewinin'de boy jetkenin ko'rip, qızlar «men boy jettim» dep atasına qalay aytsın, men qızlarınin' boy jetkenin patshag'a bildireyin dep, palızg'a barıp, irip-pisip ketken qawındı u'lken qızg'a, sog'an jete g'aba qawındı ortanshı qızg'a, tolıg'ıp pıskın qawındı kishkene qızg'a a'kelip beredi.

—U'sh qız qawındı ko'terip atasına aparıp berdi. Patsha u'lken qızdın' a'kelgen qawının jarıp edi, jewden o'tisip ketken eken, ortanshı qızınin' qawını jewden o'tisin'kirep baratırğ'an eken, al kishi qızınin' qawını nag'ız pisip jetiliske eken. Patsha aylanıp otırıp,—bul sırg'a tu'sındı. «Ha', u'lken qızımınin' irip-pisip ketken qawındı a'kelgeni, men boy jetip, waqtım o'tip baratır degeni eken, ortanshı qızımınin' da men de sonday boldım degeni eken, kishi qızımınin' da'l pıskın qawındı a'kelgeni, boy jetip, shag'ıma toldım degeni eken»—dep oyladı.

Patsha erten'ine qızlardın' anasın shaqırıp alıp, bolğ'an isti aytağı.

—Men sizge qızlar er jetti dep qashshan-aq aytpadım ba, siz tın'lamag'an edin'iz, aldın'ızg'a keldi me? Endi sizge menin' tilegim, qızlar endi kimdi qa'lese, sog'an berin'iz!—dedi qızlardın' anası. Patsha qızların shaqırıp alıp, u'shewinin' qolına u'sh alma berdi.

—Sizler qa'legen jigitin'izdi alma menen urın', men sizlerdi sol urg'an jigitin'e beremen,—dedi. Patsha erten'ine jar urdııp, barlıq elatın jıynadı. Adamlar qızlardın' aldınan o'te basladı. Endi jetpis, seksen jasar g'arrılar da qalmay kelip, patshanın' qızlarına talaban boldı. Patshanın' u'lken qızı wa'ziridin' balasın, ortanshı qızı baydın' balasın urdı, al kishkentay qızı hesh kimdi urmadı. Qız ayttı:

—Ata, qalan'ızda ele kelmey atırğ'an bala bar, sonı aldırın'?—dedi. Patsha wa'zirlerine buyırıq etti.

—Patshayım, sizin' qawınshı g'arrın'ızdın' janında bir ka'l bala qaldı, onnan basqası kelip boldı,—dedi wa'zir. Patsha sol balanı alıp kelin' dep ha'mir qıldı. Wa'zirler balanı zirildetip qızdın' aldına quwıp kelip edi, qız ka'l balanı alma menen urdı. Patsha qızınin' ka'ldi urg'anına qattı ashıwı keldi.

Patsha u'sh qızın u'sh jigitke qostı da, u'lken qızı menen ortanshı qızına eki otaw tigip berdi, al kishi qızına hesh na'rse bermedi. Bul eki g'arip mal baylaytug'ın seyisqananın' bir mu'yeshin alıp, ekewi sonda bola berdi.

Bir ku'ni patsha an' etin jegisi kelip, eki ku'yew balasın an'g'a jiberdi. Bunı bala bilip, bul da eshekke minip izinen ju're berdi. Bala awıldan shetirek shıg'ıp, bayag'ı jolbarıstın' jalın tu'tetip edi, jolbarıs balanın' atın jaw-jarag'ın alıp jetip keldi. Bala keshke shekem ju'zlegen qoyan-qırğ'awıl atıp aldı. Al ana ekewi hesh na'rse atalmadı. Bala at-jarag'ın jolbarısqa taslap, alg'an an'ların esheğine artıp kiyatırsa, alg'an soqır qoyanı joq, su'mireyip kiyatırğ'an eki bjasın ko'rdi. Eki bjası bos barıwdın' ila'jin

tappay baladan tog'ız-tog'ızdan qarız beriwge qoyan-qırg'awıl soradı. Bala bulardı masqara eteyin, eki bastan patsha meni mensinbey, mal menen ten' sanap seyisqanadan orın berdi. Bularg'a aq otaw tigip berip, mennen artıq ko'rđı dep, bılay dedi:

—Jaqsı, men qarızg'a bermey-aq qoyayın, biraq, qolımdag'ı ju'zigimdi qızdırıp quyırıqların'a basayın, onnan keyin ekewin'e tog'ız-tog'ızdan qoyan, qırg'awıl bereyin,—deydi. Eki mırza oylasıptı. «Quyırğ'ımızdı birew ko'rip atırma, bizin' bos barg'anımız uyat bolar», dep ju'zikti quyırıqlarına bastıradı. So'ytti de olar tiyisli qoyan, qırg'awılların alıp kete berdi.

U'shewi u'yerine kelip, keshqurın patsha atasın u'yerine tamaqqa shaqırdı. Patsha u'lken qızı menen ortanshı qızının' asqan tamaqları ashshı bolg'anlıqtan, jey almadı. Al kishi qızının' u'yinen jegen awqatı mazalı, jegen sayın jegisi kele beredi. Patsha awqatlanıp u'yine qayttı. Bir ku'ni sol elde u'lken toy boldı. Patsha menen eki ku'yew balası hayalları menen tu'rli hasıl kiyimlerin kiyip toyg'a ketti. Bala hayalı menen ekewi toyg'a shaqırıwsız qala berdi. Bunnan keyin bala: men bulardı qızıq qılayın dep oylaydı. Ol hayalın toyg'a jiberdi de, o'zi bayag'ı qara atın minip jaw-jarag'ın asınıp toyxanag'a bardı. Toy iyesi uzaqtan kiyatırg'an jolawshı eken dep, toyxanadan orın berip, hu'rmet etti. Bala toy payın jep bolg'annan keyin:

—Sizlerdin' jas ullıların'ız qayda boladı, men bir qul qashırg'an adam edim, sol qullarımdı usı toydan tawıp otırman,—dep bayag'ı eki bajasın ko'rsetedi. Sol waqıtta patsha qulım dep otırg'anı, eki ku'yew balası ekenin ko'rip:

—Qanday belgin' bar?—deydi.

—Quyırğ'ında basqan ju'zigimnin' belgisi bar,—dep qolındag'ı ju'zigin ko'rsetedi. Sheshindirip qarasa, ras eken. Patsha an'-tan' boladı. Bunnan keyin bala sol jerde patsha atasına islerdin' ha'mmesin birme-bir aytıp beredi ha'm o'zinin' kim ekenin tanıstıradı. Patsha o'zinin' kishi qızının' ku'yewi ekenin bilip, otız ku'n oyın, qırıq ku'n toyn berip, sa'n-saltanatı menen qızın uzatadı. Bala bir neshe ku'n jol ju'rip eline kelip, g'arrisına aman qosılıp, bay da'wletli, perzentli bolıp, muradı-maqsetine jetedi.
